

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ПОЛАЦКІ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫ
МУЗЕЙ-ЗАПАВЕДНІК

ПОЛАЦКІ МУЗЕЙНЫ
ШТОЎОФНІК

2011

Полацк 2012

УДК 069(476.5)+97(476.5)(082)+574

ББК 79.1(4Bei)

П49

Друкуецца па рашэнні
навукова-метадычнай рады НПГКМЗ

Укладальнікі:

Т.А. Джумантаева,

намеснік дырэктара па навуковай рабоце

І.П. Воднева,

загадчык Краязнаўчага музея

С.В. Нікалаева

вядучы навуковы супрацоўнік Прыродна-экалагічнага музея

ПЗ5 Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2011 г.) / уклад. Т.А. Джумантаева, І.П. Воднева, С.В. Нікалаева. — Полацк: НПГКМЗ, 2012. — 468 с.: іл.

Асаблівасці мовы і арфаграфіі аўтараў захаваны.

ББК 79.1(4Bei)+63.3(4Bei)+28.08(4Bei)

Чараўко В.У.

**Праблема датавання познесярэднявечных
грунтавых пахаванняў на курганна-жальнічным
могільніку каля в. Бірулі Докшыцкага раёна
(па матэрыялах даследаванняў 2011 г.)**

Пахавальны помнік – складанае паняцце, якое можа разглядацца на некалькіх узроўнях. Астанкі памерлага разам з пахавальным збудаваннем утвараюць пахаванне. У якасці структурнага элемента пахаванне можа ўключаць пахавальны інвентар. Пахаванне разам з намагільным збудаваннем і рэшткамі рытуальных дзеянняў утварае пахавальны комплекс або магілу. Сукупнасць пахавальных комплексаў і звязаных з імі дадатковых аб’ектаў называецца пахавальнай групай (могільнікам). Пахавальныя помнікі вышэйшага ўзроўню ўключаюць у свой склад пахавальныя помнікі сярэдняга і ніжэйшага ўзроўняў у якасці структурных элементаў. Кожны структурны ўзровень і элемент пахавальнага помніка валодае адметнымі характарыстыкамі [1, с. 19–20; 2, с. 88–90; 3, с. 218, 223–224].

Сістэматычныя раскопкі пахаванняў у Заходняй Еўропе і ЗША пачаліся ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. Да канца XVIII ст. адносяцца і звесткі аб першых аматарскіх раскопках пахавальнага помніка на Беларускам Падзвінні. Увага спецыялістаў у асноўным скіроўвалася на вывучэнне тых пахаванняў, якія выразна бачны на паверхні зямлі – курганоў [4, с. 16; 5, с. 6]. Прыярытэт аддаваўся даследаванню пахаванняў больш ранніх, чым тыя, якія адносяцца да XIV і тым больш да XVIII ст. Таму пахавальныя помнікі XIV–XVIII стст. застаюцца недастаткова даследаванай катэгорыяй археалагічных крыніц. Іх вывучэнне да апошняга часу было пераважна вынікам выпадковага выяўлення, а самі яны не з’яўляліся прадметам спецыяльнага даследавання. Археалагічнымі раскопкамі, археалагічным назіраннем і археалагічнымі разведкамі з ускрыццём культурнага слоя ахоплены толькі 39 пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння, з іх 20 адносяцца да гарадскіх [6]. Між тым, мяркуючы па намагільных канструкцыях, можна казаць больш чым пра сотню пахавальных помнікаў XIV–XVIII стст., якія захаваліся да нашага часу [6].

Адметнай катэгорыяй пахавальных помнікаў XIV–XVIII стст. з’яўляюцца курганна-жальнічныя могільнікі — пахавальныя групы, што ўключаюць земляныя і каменныя курганы, грунтовыя магілы з каменнымі абкладкамі, вялікімі валунамі ў галавах і нагах [7, с. 125–126]. Значная канцэнтрацыя курганна-жальнічных могільнікаў назіраецца ў паўднёвай частцы Беларускага Падзвіння, у тым ліку на тэрыторыі Докшыцкага раёна. У 2011 г. археалагічны атрад Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта праводзіў даследаванні на тэрыторыі курганна-жальнічнага могільніка каля в. Бірулі Докшыцкага раёна. Могільнік пачаў існаванне ў X ст. і ўяўляе сабой комплекс розначасовых пахаванняў [8, с. 218]. Курганныя пахаванні могільніка на працягу шэрагу гадоў вывучаюцца А.В. Вайцяховічам [8, с. 218]. Прадметам нашага даследавання сталі грунтовыя магілы, пазначаныя каменнымі канструкцыямі.

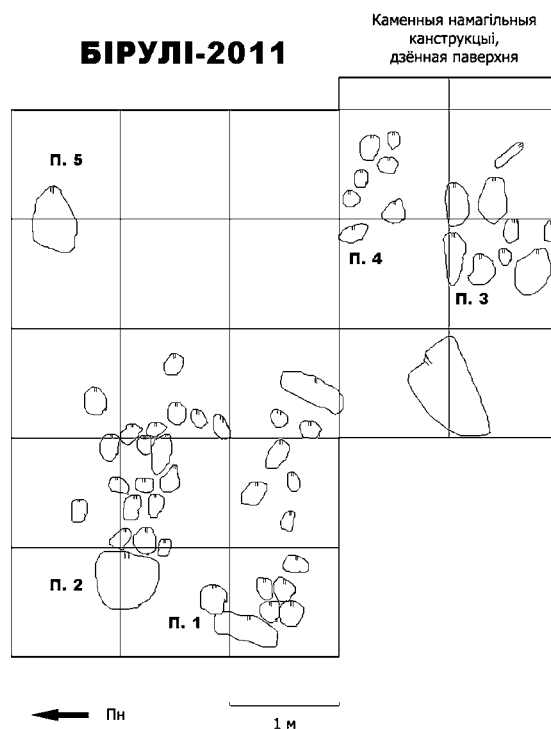
На могільніку быў закладзены шурф плошчай 21,8 м², арыентаваны па баках свету. З паўночна-ўсходняга і паўднёва-заходняга бакоў ад шурфа знаходзіліся курганы. Размяшчэнне камянёў намагільных канструкцый дазваляла меркаваць аб наяўнасці ў межах шурфа чатырох пахавальных комплексаў. У ходзе раскопак было выяўлена і ўскрыта пяць пахаванняў.

Пахаванне 1 размяшчалася ў паўднёва-заходнім куце шурфа. Намагільны насып адсутнічаў. Каменная канструкцыя складалася з 33 камянёў, у тым ліку 14 — на дзённай паверхні і 19 — у запаўненні магілы. Звонку магіла маркіравалася двума вялікімі валунамі, адзін з якіх быў змешчаны ў галавах, а другі — на адлегласці 0,5 м ад ног пахаванага. Паміж імі размяшчаліся камяні меншых памераў. Намагільную канструкцыю можна аднесці хутчэй да абкладкі магілы па перыметры, чым да вымасткі. У запаўненні магілы камяні ўтваралі суцэльную вымастку. Глыбіня залягання касцяка складала 0,82–0,96 м. Арыентацыя шкілета блізкая да паўночна-заходняй, з адхіленнем на захад. Рукі складзены на жываце, правая пакладзена на левую. Рэшткаў труны не выяўлена, пахавальны інвентар адсутнічаў.

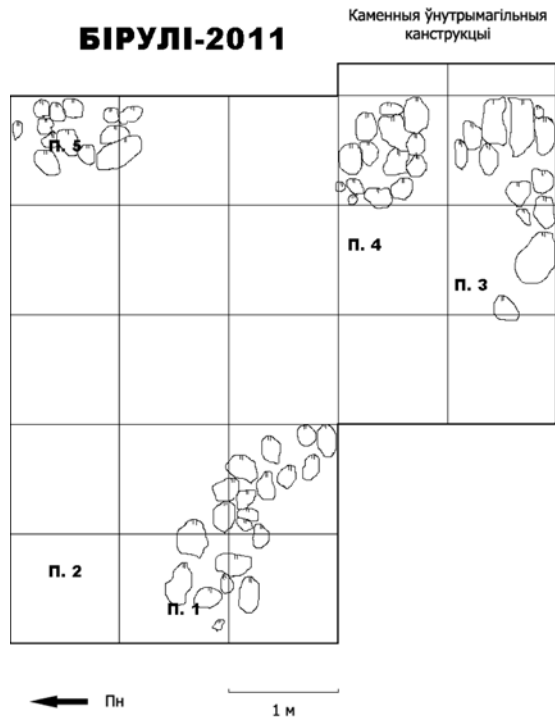
Пахаванне 2 размяшчалася каля паўночна-заходняга кута шурфа на адлегласці 0,75 м ад пахавання 1. Намагільны насып адсутнічаў. Пахаванне маркіравалася вымасткай, што складалася з 20 камянёў. У галавах пахавання размяшчаўся вялікі валун, астатнія камяні канструкцыі былі меншых памераў. У запаўненні магілы валуны не

сустракаліся. Глыбіня залягання касцяка складала 0,88–0,93 м. Шкілет арыентаваны амаль аналагічна шкілету пахавання 1 – на паўночны захад з невялікім адхіленнем на захад (большым, чым у пахаванні 1). Рукі складзены на грудзях, левая пакладзена на правую. Рэшткаў труны і пахавальнага інвентара не выяўлена.

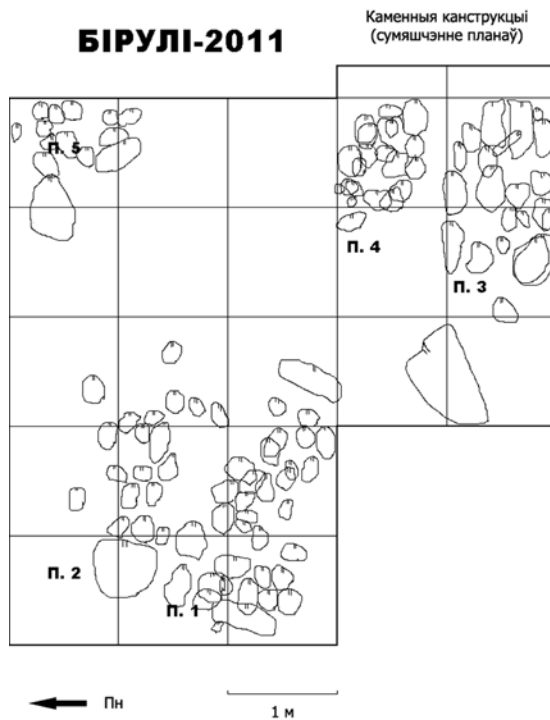
Пахаванне 3 размяшчалася ў паўднёва-ўсходнім куце шурфа. Намагільны насып адсутнічаў. Пахаванне маркіравалася вымасткай з 9 камянёў, якая пакрывала заходнюю палову пахавання. Акрамя таго, на адлегласці 0,75 м на паўночны захад ад магілы знаходзіўся вялікі валунны камень, які мог таксама належаць да пахавання 3 і размяшчацца ў галавах. У запаўненні магілы было выяўлена яшчэ 13 валуноў, сканцэнтраваных пераважна ва ўсходняй палове пахавання. Глыбіня залягання касцяка складала 0,74–0,9 м. Шкілет арыентаваны на захад з нязначным адхіленнем на поўдзень. Рукі складзены на жываце, левая пакладзена на правую. Рэшткаў труны не выяўлена. Пахавальны інвентар адсутнічаў.

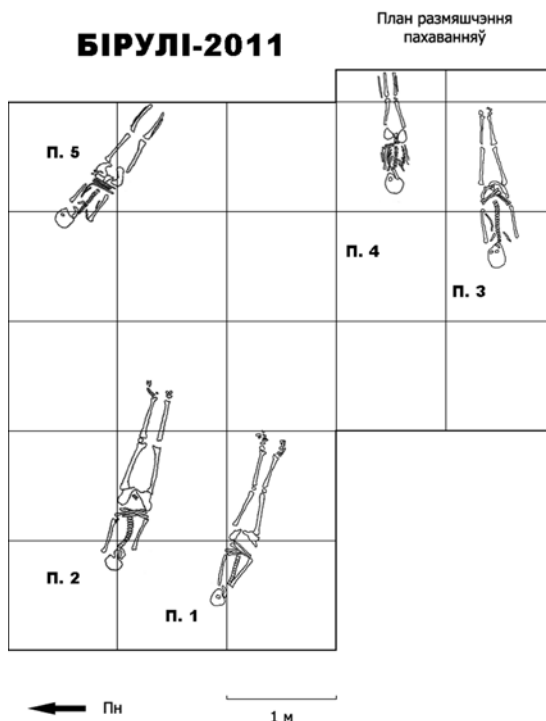
Мал. 1. Каменныя намагільныя канструкцыі.

Мал. 2. Каменныя ўнутрымагільныя канструкцыі.

Мал. 3. Каменныя канструкцыі (сумяшчэнне планаў).

Мал. 4. План размяшчэння пахаванняў.

Пахаванне 4 было размешчана каля паўднёва-ўсходняга кута шурфа на адлегласці 0,6 м ад пахавання 3. Намагільны насып адсутнічаў. Пахаванне маркіравалася па перыметры абкладкай з 7 камянёў, сканцэнтраваных у заходняй палове пахавання. У запаўненні магілы знаходзілася яшчэ 9 камянёў, што ўтваралі вымастку. Камяні таксама былі сканцэнтраваны ў заходняй палове пахавання. Глыбіня залягання касцяка складала 0,76–0,9 м. Шкілет арыентаваны на захад з нязначным адхіленнем на поўдзень аналагічна шкілету пахавання 3. Рукі складзены на грудзях, левая пакладзена на правую. Рэшткі труны адсутнічалі, пахавальны інвентар таксама не выяўлены.

Пахаванне 5 было размешчана ў паўночна-ўсходнім куце шурфа. Намагільны насып адсутнічаў. Пахаванне маркіравалася вялікім валунным камянём, пастаўленым у галавах. У запаўненні магілы выяўлена вымастка з 13 камянёў, часткова размешчаных над касцяком, часткова пакладзеных збоку ад яго. Глыбіня залягання касцяка складае 0,74–0,82 м. Шкілет арыентаваны на паўночны захад. Рукі складзены на грудзях, левая

пакладзена на правую. Рэшткі труны адсутнічалі. Пахаванне мела інвентар, прадстаўлены двюма завушніцамі з меднага сплаву (бронзы). Завушніцы кольцападобныя, з трыма стрыжнямі-прывескамі на кожнай. Да падвесак мацаваліся дадатковыя касцяныя і металічныя дэталі. Завушніцы маюць аналогіі ў прыбалтыйскіх матэрыялах і датуюцца XIV – пачаткам XVI стст. [9, с. 79–80]. Акрамя таго, адна костка фалангі пальца рукі мае адбітак зялёнага колеру – след карозіі меднага сплаву. Гэта ўказвае на тое, што ў складзе пахавальнага інвентара меўся пярсцёнак, які не захаваўся.

Такім чынам, чатыры з пяці даследаваных пахаванняў аказаліся безынвентарнымі, што тыпова для пахавальных помнікаў позняга сярэднявечча і ранняга новага часу. Пахаванне 5 датуецца XIV – пачаткам XVI стст.

У гэты ж час А.В. Вайцяховіч праводзіў раскопкі кургана з познесярэднявечнымі ўпускнымі пахаваннямі, які прымыкаў да шурфа з паўночнага ўсходу. У адной з магіл была выяўлена манета XVII ст. Датаванне на падставе нумізматычнай знаходкі дае больш дакладную дату. Паўстае пытанне, да якога часу адносяцца недатаваныя грунтовыя пахаванні з шурфа. Пэўную інфармацыю аб гэтым могуць даць каменныя канструкцыі.

У межах шурфа можна назіраць адразу некалькі традыцый іх вырабу. Пахаванне 2 мае толькі намагільную канструкцыю, валуны ў запаўненні магілы адсутнічаюць. Каменныя канструкцыі ў пахаваннях 1, 3 і 4 размешчаны як на дзённай паверхні, так і ў запаўненні магілы. У пахаванні 2 вялікія валуны маркіруюць галаву і ногі нябожчыка, у пахаваннях 2, 3 і 5 – толькі галаву. Каменная канструкцыя пахавання 4 зроблена з камянёў прыблізна аднолькавых, адносна невялікіх памераў; у складзе канструкцый пахаванняў 1–3 і 5 сустракаюцца і значна большыя камяні. Адрозненні ў тэхніцы вырабу каменных канструкцый могуць сведчыць аб розным пахавальным абрадзе, што ўказвае на яго змены, значыць – на розначасовасць пахаванняў.

Пахаванне 5 размешчана практычна ў раўчуку прымыкаючага да шурфа кургана. Гэтым можа быць патлумачана неглыбокае, параўнальна з астатнімі пахаваннямі, заляганне касцяка. Размяшчэнне пахавання ў раўчуку кургана, магчыма, выклікана практычным разлікам: трэба было капаць яму меншай глыбіні. Гэтае пахаванне датуецца XIV – пачаткам XVI стст. на падставе знаходкі завушніц. Можна выказаць меркаванне, што для ажыццяўлення грунтовых пахаванняў у першую

чаргу выкарыстоўвалася міжкурганная прастора. Таму пахаванні 1–4 маглі быць зроблены пасля пэўнага прамежку, улічваючы арыентацыю касцякоў, адрозную ад арыентацыі шкілета пахавання 5. У далейшым, па меры запаўнення міжкурганнай прасторы, пахаванні пачынаюць упускацца ў насыпы кургану.

Спіс літаратуры

1. Леонова, Н.Б. Погребение как объект формального анализа / Н.Б. Леонова, Ю.А. Смирнов // Краткие сообщения института археологии. – 1977. – Вып. 148. – С. 16–23.

2. Ольховский, В.С. Погребальная обрядность (содержание и структура) / В.С. Ольховский // Российская археология. – 1993. – № 1. – С. 78–93.

3. Смирнов, Ю.А. Морфология погребения (Опыт создания базовой модели) / Ю.А. Смирнов // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. – Москва: Наука, 1990. – С. 216–224.

4. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Беларуси: XVI в. – 30-е годы XX в. / Л.В. Алексеев; под ред. Б.А. Рыбакова. – Минск: Беларуская навука, 1996. – 206 с.

5. Гуляев, В.И. Изучение погребального обряда в зарубежной археологии / В.И. Гуляев // Краткие сообщения института археологии РАН. – 2010. – Вып. 224. – С. 5–19.

6. Чараўко, В.У. Матэрыялы да карты пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. / В.У. Чараўко // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – 2010. – № 7. – С. 14–20.

7. Археалогія Беларусі: у 4 т. – Минск: Беларуская навука, 1998–2001. – Т. 4: Помнікі XIV–XVIII стст. / В.М. Ляўко [і інш.]; пад рэд. В.М. Ляўко [і інш.]. – 2001. – 597 с.; іл.

8. Вайцяховіч, А.В. Асаблівасці пахавальнага абрада курганнага могільніка Бірулі (Парэчча) Докшыцкага раёна Віцебскай вобл. / А.В. Вайцяховіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2008. – Вып. 15. – С. 218–235.

9. Шаблюк, В.У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння, XIV–XVIII стст. / В.У. Шаблюк. – Минск: Беларуская навука, 1996. – 119 с.; іл.

Полацкі музейны штогоднік
(зборнік навуковых артыкулаў за 2011 г.)

Укладальнікі:

Джумантаева Тамара Аляксандраўна,
намеснік дырэктара па навуковай рабоце

Воднева Ірына Пятроўна,
загадчык Краязнаўчага музея

Нікалаева Святлана Валянцінаўна,
вядучы навуковы супрацоўнік Прыродна-экалагічнага музея

Адказы за выпуск *В.У. Гаўрылаў*
Карэктар *В.Я. Ашувца*
Камп'ютарная вёрстка і дызайн вокладкі *С.Г. Урбан*

Падпісана да друку 30.03.2012 г.
Фармат 60x84^{1/8}. Папера офісная
Гарнітура «Mirandolina»
Друк лазерны. Тыраж 100 экз.

Надрукавана на абсталяванні
навукова-інфармацыйнага аддзела НПКМЗ
211400, г. Полацк, вул. Ніжне-Пакроўская, 22